

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Velká mešita v Qairuwánu: architektura
a historický kontext**

Renata Trabelssi

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra Blízkovýchodních studií

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Blízkovýchodní studia

Bakalářská práce

**Velká mešita v Qairuwánu: architektura
a historický kontext**

Renata Trabelssi

Vedoucí práce:

Mgr. Daniel Křížek, Ph.D.

Katedra blízkovýchodních studií

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1 ÚVOD	1
2 ZALOŽENÍ QAIRUWÁNU A VELKÉ MEŠITY	3
3 HISTORICKÝ KONTEXT	6
4 PŘÍLÉHAJÍCÍ ZDI A BRÁNY	11
5 MINARET	13
6 NÁDVOŘÍ	15
7 NARTEX	17
8 MODLITEBNA	22
9 MIHRÁB A STĚNA KIBLY	26
10 KOPULE MIHRÁBU	30
11 MINBAR	32
12 MAQSURA	33
13 KNIHOVNA	35
14 ZÁVĚR	36
15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	37

16 RESUMÉ 39

17 PŘÍLOHY 41

1 ÚVOD

Práce se zabývá Velkou mešitou v Qairuwánu, 4. nejposvátnějším místem islámu a náboženským centrem Tuniska. Od roku 670 o.l. se Qairuwan stal sídelním městem, mešita se těšila velké oblibě a byla během staletí mnohokrát přestavována a rozšiřována. Protože byla postavena v době, kdy muslimské umění bylo teprve v počátcích svého vývoje, přijímá ve své stavbě mnoho prvků z křesťanské a antické tradice. Postupem doby přijala i prvky perské a další, které byly přijaty z tradic nově dobytých území a které nebyly v rozporu s muslimským učením. Dnešní podobu stavba získala převážně v 9. století a z původní [°]Uqbovy mešity se nedochovalo téměř nic. Díky různorodosti uměleckých prvků použitých při stavbě mešity a dalších přestavbách je důležitým zdrojem pro studium formování islámského umění.

Cílem je poskytnout detailnější pohled na tuto mešitu, jak z architektonického hlediska, tak i v historickém kontextu s vývojem celého města Qairuwánu, protože její vznik a vývoj úzce souvisel s rozvojem celého města.

Přestože je Velká mešita světově známá a také se stala velice důležitým zdrojem pro pochopení vzniku a vývoj islámského umění, je v českých zdrojích zmiňována velmi zřídka. Bohužel tyto prameny nejdou příliš do hloubky tohoto tématu. V práci budu převážně pracovat s anglickou literaturou, zvláště s překladem knihy Sebaga P. *Great Mosque of Kairouan*. Dalším zdrojem informací je kniha Djelloula Néjiho, *Kairouan: The Great Mosque*. Neméně významná je také druhá část publikace K.A.C. Creswella: *Early muslim architecture*. Předlohou pro převážnou většinu prepisů arabských názvů a jmen je česká publikace Bahboucha Charifa *Tunisko* a také český překlad knihy *Islám, umění a architektura* od Hattsteina Markuse.

Práce ve svém počátku popisuje založení Qairuwánu r. 670 o.l. a také Velké mešity, vystavěné ve stejný rok. Obojí je opředeno mnoha legendami duchovního charakteru, které poukazují na náboženskou

důležitost pro místní obyvatele, i na její váženost v muslimské společnosti obecně.

Poté následuje historický kontext, zasvěcující čtenáře do uměleckého i politického vývoje Tuniska v období středověku a raného novověku. Z velké části se práce věnuje celkovému popisu mešity a jejích částí, které jsou následně rozebírány v jednotlivých kapitolách.

2 ZALOŽENÍ QAIRUWÁNU A VELKÉ MEŠITY

Již roku 649 o.l. za vlády chalífy °Utmána podnikali Arabové pod vedením °Abdulláha Ibn az-Zubajra výboje na území dnešního Tuniska. Kvůli rozsáhlým berberským povstáním se ale museli z území stáhnout zpět do Egypta. Další nájezd vedený Mu°áwijou Ibn al-Kindím Arabové uskutečnili v r. 665 o.l. O pět let později hlavním místodržícím Ifrikíje byl jmenován °Uqba Ibn Náfí¹. Jeho cílem bylo založit stabilní základnu pro další arabské výboje směrem na západ a útočiště ochraňující arabskou armádu v případě ohrožení.

Místo založení tábora (v arabštině al-Qayrawan) bylo především strategické. Tábor byl umístěn v centru planiny, přibližně 60 km vzdálené od pobřeží, které bylo pod stálou kontrolou nepřátelských byzantských flotil a zároveň v bezpečné vzdálenosti od hřebenu hor, kde sídlily místní berberské kmeny.²

Stejně jako další města i Qairuwán a jeho založení je obklopeno mnoha legendami, které často mají náboženský charakter. Podle jedné z legend, při postupu planinou °Uqbův kůň zakopl o zlatý pohár zakopaný v písku. Když °Uqba zvedl pohár ze země, vytryskl pod ním pramen vody. Později se ukázalo, že se jedná o pohár, který se záhadně ztratil z Mekky. Podle tradice je tento pramen napájen ze stejného zdroje jako pramen Zamzam v Mekce. V roce 1676 zde byla bejem Mohamedem vykopána studna dnes zvaná Bir Barúta.³

Arabští kronikáři, připisují městu Qairuwánu velikou důležitost. Podle jejich textů °Uqba Ibn Náfí° pravil svým jednotkám: *„Pokaždé, když imám přichází do Ifrikíje, obyvatelé běží přijmout islámskou víru, aby se ochránili, ale jakmile odjede, znovu upadnou do nevěry. Věřím, Ó muslimové! že musíme založit město, které nám bude sloužit jako pevnost islámu až do konce dob...“*⁴

¹ Bahbouh, Ch. (2010): Tunisko: historie, kultura, geografie. Brandýs n.L.: Dar Ibn Rushd.pp. 26-27.

² Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 9.

³ Hole, A. (2007): Tunisko. Praha: Svojtka. pp. 236.

⁴ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 19.

Další legendou duchovního charakteru, která se pojí se vznikem Qairuwánu, je příběh o odchodu divoké zvěře a obrácení Berberů na islám. Podle vyprávění, ve chvíli, kdy se °Uqba Ibn Náfi° rozhodl na tomto místě založit tábořiště, jeho společníci (v arabštině as-sahaba) se s ním začali přát: „Co“ řekli mu, „nařídil jsi nám postavit (město) v dřevěné bažině, kterou nikdo nemůže proniknout a kde se musíme bát zuřivé zvěře, hadů a dalších plazů světa!“ °Uqba, jehož modlitby byly vždy naplněny, vzýval Boha všemocného a jeho společníci se k jeho modlitbě připojili vyslovením amen. Poté kolem sebe shromáždil 18 společníků Proroka, kteří byli v armádě a nahlas zakřičel, „Hadi a zuřivá zvířata, my jsme společníci požehnaného Proroka. Proto opusťte tuto zemi, kterou jsme určili pro nás. Kterýkoliv z vás, který zůstane po tomto varování, toho zabijeme. Na to zuřivá zvěř a hadi byli viděni, jak odcházejí, vedouce se sebou i své mladé. Při tomto pohledu mnoho Berberů konvertovalo k islámu.

°Uqba ve svém veřejném prohlášení nařídil, že by měli odejít, aniž by utrpěli újmu. Když odešli, procházel kolem místa, které vybral, doprovázen svými hlavními úředníky a adresoval následující modlitbu Bohu: „O můj Bože, naplň toto město učeností a znalostí tvého práva“.⁵

Podle jiných pramenů, bylo město daleko od obchodních cest, bez základních zdrojů vody, kamene i dřeva. Byly zde velké rozlohy země se slanými povodněmi a pokryté porostem salsy, rostliny, která je výbornou variantou potravy pro velbloudy. Po dešti zde bylo možné najít travnaté úseky a také se zde nacházela studna, již zmíněná Bir Barúta, kde se mohli napít lidé i zvěř. Podle některých kronikářů, stála poblíž na místě zvaném Qamuniya malá byzantská pevnost.

Poté co bylo město založeno, bylo důležité ustanovit zde dvě instituce, které by dohlížely na světský i duchovní růst města. Těmito institucemi byly mešita Al Jami (Velká mešita) a palác místodržícího Dar

⁵ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 19.

al Imara. Ty se staly centrem města. Půda okolo byla rozdělena mezi jednotlivé kmeny.⁶

Velká mešita byla založena ve stejný rok jako město samotné. Podle legend zapsaných arabskými kronikáři, měl ^oUqba Ibn Náfí^c problém s určením směru kibly: *Ale, sám se obrátil k Všemohoucímu, ve spánku viděl postavu, která se k němu blížila a promlouvala tato slova: „Oblíbený Mistra vesmíru, až přijde svítání, vezmi si svoji standardu na své rameno. Poté uslyšíš před sebou znova a znova hlas křičící: Bůh je veliký. Nikdo jiný tento hlas neuslyší. Na místě, kde hlas ustane, tam ustanovíš kibli a mihráb tvé mešity.“* ^oUqba poslechl tyto instrukce do posledního detailu a věci se udály přesně tak jak mu bylo předpovězeno. *Když už hlas nebyl více slyšet, zapíchl standardu do země a řekl: „Tady je náš mihráb“.* (an-Nuwayri, I. pp.327-329).⁷

I přesto kibla není orientována přesně ve směru Mekky, ale spíše jižněji a odlišuje se od správného směru o 31 stupňů.

⁶ Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 9.

⁷ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 19.

3 HISTORICKÝ KONTEXT

Když Arabové dobyli území dnešního Tuniska a již zmíněný °Uqba Ibn Náfi° se stal místodržícím Ifrikije, jeho cílem zde bylo založit stabilní základnu. Tou byl tábor Qairuwán. Na počátku výstavby byl hlavním stavebním materiálem kámen, který se jednak nacházel na místě a také byl brán z antických lokalit v regionu.

Nové arabské osídlení, ale provokovalo místní Berbery. Více než 36 let (670-705 o.l.) museli Arabové čelit jejich neustálým invazím. První útok byl veden Kysajlou, který °Uqbu porazil. °Uqba Ibn Náfi° vedl své výboje po celé severní Africe. Nakonec byl zabit v Tahudě blízko Biskry v Alžírsku v roce 683 o.l., když se vracel zpět do Qairuwánu. V roce 685 o.l. se k moci dostal chalífa °Abdulmalik bin Marwán, který následně vyslal na území Tuniska vojsko pod vedením Zuhajra bin Qajs al-Baláwího, který dobyl Qajruwán zpět. Následně však byl zabit v bitvě proti Byzantincům, kteří se snažili zmocnit Barqy. Jeho následovník Hassan bin an-Nu°-mán však již roku 690 o.l. Kartágo dobyl. Úspěšný byl po několika bitvách v Dráských horách i proti pohanské kazatelce al-Káhině, kterou roku 702 o.l. porazil. Toto se stalo zlomovým okamžikem v rozšíření islámu a arabského jazyka na území severní Afriky⁸.

V prvním období po založení Qairuwánu 670 o.l. až do r. 744 o.l. spadala Ifrikije pod nadvládu umajjovského chalífátu. Místodržící dosazení chalífou Hishamem Ibn Abd al-Malikiem vystavěli v okolí Qairuwánu patnáct nádrží, čímž městu zajistili přístup k vodě.

Mohamed Ibn al-Ash°ath v roce 762 o.l. poprvé zajistil Qairuwán hradbami, které ho ochraňovali před nájezdy Berberů. Toto městské opevnění zahrnovalo 6 bran a strážníci (mahris).

Spolu se vzrůstajícím počtem obyvatel, bylo nutné postupně rozšiřovat město i Velkou mešitu. Během 7. století za vlády

⁸ Bahbouh, Ch. (2010): Tunisko: historie, kultura, geografie. Brandýs n.L.: Dar Ibn Rushd. pp. 27-28.

místodržících dosazených umajjovskými chalífy byla Velká mešita celkem 3x zbourána a rozšířena.

Po poměrně krátké době vlády fihridských a karajitských emírů v letech 745-761, se k nadvládě na Ifrikijí dostali abbásovští chalífové. Jedním z jejich místodržících byl Jazíd b. Hatim al-Muhallabi (722-728 o.l.), který rozdělil městské trhy podle specializací: Souk kal-Ahad (Nedělní trh), souk Isma'íl, al-Qaysariyya, souk al-Bazzazin (oděvy), souk al-Khazzazin (hedvábí), souk al-Zaggagin (skleněné zboží), souk kal-Sayarifa (směnárny), souk al-Sarragin (sedlářství) atd.

Během 8. století Qairuwán prosperoval a dále rozšiřován. Velká mešita a palác místodržícího představovaly jádro města. Všechny administrativní služby a díván se soustředily kolem tohoto centra: al-Gund (armáda), al-Kharag (výběr daní), al-Barid (poštovní služby), Bajt al-Mal (pokladnice, státní pokladní správa).

Prostor byl rozdělen do čtvrtí (derb): derb Fihrit, derb Banu Hashim, derb bal Muhira, derb Umm-Ayyub a další. Podle arabských kronikářů zde byly vystavěny v 8. století další malé mešity např. mešita al-Zajtuna, masdžid Abi-Maysara.

Začátek vlády Aghlabovců (800-909 o.l.) bývá označován jako rozhodující v historii země. Ifrikíja, umajjovská a poté abbásovská provincie, získala poprvé nezávislost za vlády Ibrahima b. Aghlaba. Tento politický vývoj měl mimořádný vliv na prosperitu Qairuwánu, který v této době završil proces urbanizace a nabyl vybavení a infrastrukturu hodnou největšího islámského města.

Emírové této dynastie postavili několik významných památek. Zijádatulláh I. přestavil Velkou mešitu v roce 836 o.l. V roce 862 o.l. Abu Ibrahim Ahmad rozšířil modlitebnu a postavil kopuli, která překlenuje vstup do hlavní lodě mešity. V roce 860 o.l. stejný princ dal Qairuwánu jeho známé nádrže, které jsou kronikáři považovány za nejdůležitější vodní stavby, které byly ve středověku postaveny. Qairuwán také získal několik menších mešit, např. Masdžid b.Chairun nebo mešitu Tří dveří (867 o.l.). Dále byla v okolí města vystavěna další královská města: Al-

Abbásíja, také zvaná Kasr al-Kadím (801 o.l.) a Raqqáda (870 o.l.)⁹. Dnes je v bývalém paláci v Raqqádě muzeum islámského umění. Součástí výstavy je také dřevěný 3D model Velké mešity, kopie rozloženého mramorového mihrábu a svitky Koránu, které byly nalezené v knihovně mešity. Mnoho těchto pergamenů s Koránem se datuje do doby zirídovské dynastie.

V průběhu 9. století byl Qairuwán na stejné úrovni jako další muslimská města Basra, Kufa nebo Fufát a stal se jedním z nejvýznamnějších center arabsko-islámské učenosti.

Imám Suhnun změnil Qairuwán v chrám vzdělání a centrum islámských věd, učenosti a důležité univerzitní město. Za vlády této dynastie Arabové dobyli Sicílii, která byla následně připojena k Ifrikíji

Příchod Fátimovců do Ifrikíje v r. 909 o.l. signalizoval zlom v historii Qairuwánu. Od začátku byla nová ší'itská vláda konfrontována s nepřátelstvím qajrawánského obyvatelstva, které již po staletí uznávalo sunnitskou větev islámu. Vláda Fátimovců 910-972 o.l. nebyla k městu přívětivá a spíše o něj neprojevovali zájem. Nejprve se usadili v Raqqádě (916-921 o.l.), aby byli chráněni před povstáními a měli přístup k moři.

Třetí fátimovský chalífa al-Mansúr, na oslavu svého vítězství nad Abú Jazídem („mužem na oslu“) nechal na jihovýchod od Qairuwánu vystavit nové město Sabra al-Mansúrija, kam byly také přeneseny všechny trhy a řemeslná výroba z Qairuwánu.

Začátkem 10. století bylo město postihlo několik přírodních katastrof. V roce 911 o.l. městem otřáslo zemětřesení, r. 919 o.l. požár tržišť a v r. 920 o.l. také záplavy. Podle geografů a cestovatelů si i přes nepříznivé podmínky Qairuwán udržel prosperitu, pokračoval ve výstavbě kanalizací a prodával výrobky z jiných regionů. Jeho připojení k vodě bylo velmi kvalitní. Fátimovský chalífa al-Muizz, vystavěl potrubí, které vedlo z hor přes jeho palác v Sabře a poté zaplňovalo nádrže.

⁹ Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 9-12.

Během fátimovského období byl Qairuwán schopen udržet a ochraňovat své aghlabovské dědictví. Toto dědictví vzkvétalo i za vlády Zirídovců. Poté co byl v roce 969 o.l. dobyt Egypt, al-Muizz přesunul sídlo chalífátu do Káhiry (972 o.l.). Administrativu Ifrikije svěřil svému stoupenci Buludžinu b.Zirimu z kmenu Sanhaga, který mu byl vazalsky zavázán.

Podle geografů al-Bakriho a al-Muwadasiho Qairuwán dosáhl za prvních zirídovských panovníků vrcholné expanze a jeho populace dále rostla. Město mělo 15 hlavních tříd a více než 48 veřejných lázní.

Qairuwánu se dařilo i navzdory skutečnosti, že zirídovští princové sídlili v al-Mansúriji a Velká mešita se těšila jejich štědrosti. Al-Mansúr nechal zhotovit pro mešitu v r. 985 o.l. nové dveře a al-Muizz Ibn Badis roku 1023 o.l. přepracoval malby na stropě a ozdobil je luxusními ornamenty. Tento samý princ dotoval mešitu s jeho slavnou maqsurou. Ze zirídovské éry se na qairuwánských hřbitovech dochovaly nádherné náhrobní stély. Tyto stély jsou významné svojí ornamentální a paleografickou bohatostí.¹⁰

Zvrat nastal během vlády čtvrtého zirídovského panovníka al-Muizze Ibn Badise, který odmítl svoji věrnost fátimovskému chalífovi v Káhiře a uznal suverénnost abbásovského chalífy v Baghdádu. Al-Muizz povolal armádu a nechal postavit opevnění (1052-1053 o.l.). Jako odplatu poslal fátimovský chalífa al-Mustansir na povstaleckou provincii kmeny (Banu) Hilal a Sulajm, dva divoké kmeny, které již byly dlouho usazené v údolí jižního Nilu. Během invaze zničily mnoho měst a vesniček, stejně tak Qairuwán byl obléhán, vypleněn a srovnán se zemí. Al-Muizzova armáda byla v bitvě u Haydaran poražena a místodržící byl nucen uprchnout do Mahdíje. Během následujícího období anarchie se provincie rozdělila na mnoho autonomních a rivalských království. To byla příležitost pro Normany, kteří na počátku 12. století získali zpět Sicílii a chopili se některých arabských měst na pobřeží.

¹⁰ Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 13-14.

O několik let později vnikl do Ifrikíje °Abd al-Mumin postupující směrem ze západu Maghrebu a vyhnal Normany. Vytvořil v provincii almohádskou říši, která se později rozšířila do celé severní Afriky. Během následujícího století se vládce Ifrikíje sám prohlásil za nezávislého a založil hafsidskou dynastii. Hlavním městem se až do dob tureckého dobytí v 16. století stal Tunis.

Během vlády hafsidské dynastie se Velká mešita v Qairuwánu, která byla již po dlouhou dobu zanedbávána, stala předmětem značných renovací. Nápís na vlysu nese svědectví, že některé části stropu byly obnoveny na nařízení emíra Abú Zakariji krátce před jeho smrtí v roce 1249.¹¹

Dnes je Qairuwán sídlem guvernéra a jeho populace přesahuje 110 000 obyvatel. Skládá se z mediny obklopené hradbami a z moderních čtvrtí s administrativními službami. Stará medína, zachovávající si podobu jako před staletími, je stále žijícím muzeem arabsko-islámského umění a architektury. Stejně tak si zachoval i post spirituálního a duchovního centra země. Během měsíce Ramadánu, Qairuwán ožívá oslavami Mouled (Prorokovy narozeniny), které se konají ve Velké Mešitě a v mauzoleu Sidi Saheb, společníka Mohameda.¹²

¹¹ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 50.

¹² Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 15-16.

4 PŘÍLÉHAJÍCÍ ZDI A BRÁNY

Celý objekt mešity ve tvaru lichoběžníku je obestavěn nepravidelnou kamennou zdí 1,9 m širokou, zpevněnou pilíři. Zeď v základu měří ve straně kibly 74 m a na severní straně 70 m. Západní zeď je dlouhá 125 m a východní 124 m. Pilíře, které jsou postaveny blízko u sebe, jsou různých šířek, výšek a forem. Pilíře, které jsou rovně čtvercově zakončené, se datují do 9. století. Dnes je možné je vidět pouze na jižní straně stěny svatyně rozmístěných v pravidelných intervalech. Na západní a východní straně jsou rovně zakončené pilíře podporovány dalšími pilíři zakončenými šikmě. Na severní straně je možno nalézt pilíře pouze šikmě zakončené (viz obr.1).

Podle arabského geografa Al Maqdasiho, žijícího v 10. století, měly zdi mešity 10 bran, které vedly na jednotlivé trhy specializující se podle řemesel: Bab al-Simat (avenue), Bab al-Sarrafin (směnárníci), Bab al-Rahadina (obchodníci s látkami a oblečením), Bab al-Foudhoulijin, Bab al-Ma'adhana (minaret), Bab al-Sabbaghin (barviči), Bab al-Haddadin (kováři), Bab al-Khassa (hodnostáři), která pokračovala do ulice Tammarin (obchodníků s datlemi). Stejně složení popisuje i al-Bakri v 11. století. Bohužel dnes již není možné spojit tato jména s plánem mešity ani dohledat postavení některých z těchto bran. Podle historiků devět z původních bran odpovídá těm dnešním. Ta desátá se možná otvírala na severu mešity po pravé či levé straně od minaretu. Každopádně dvojce z těchto dveří, dnes známých pod názvy Bab al-Ma a Bab Lalla Rahana, byly obnoveny během vlády hafsidské dynastie. Bab al-Ma se podle nápisu datují do r. 1293, ale podle vědců byly v této době již pouze obnovovány či rekonstruovány. Navazovaly na starobylou midhu.

Druhé Bab Lalla Rahana (viz obr.2) na jihovýchodě, byly podle zdrojů vystavěny za imáma Velké mešity ^cAbdallaha al-Haskuriho: *On vystavěl velkou kopuli, která zastřešuje východní dveře svatyně; on je opatřil sloupy a skripty mramoru, celé, vršek i spodek, zahrnující okolo čtyřiceti sloupů.* (Ibn Najj, IV. p.99).¹³ Protože tento dárce zemřel v roce 1316 o.l., je možné krytý vchod Bab Lalla Rahana datovat do pozdního 14. století. Tato brána na východě spolu s dveřmi Bab al-Gharbi na západě vedou přímo do modlitebny.

Další brána zvaná Bal al-Soultan, byla primárně rezervovaná pro prince a místní hodnostáře. Tato brána je situována na jižní straně mešity, kde sousedila se starodávným palácem Dar al-Imara¹⁴.

Jsou tu i jiné vchody, ale o těch se žádné texty nezmiňují. Podle K.A.C. Creswella, jsou tyto vchody pravděpodobně ze stejného období. Musí se také připustit, že velká část zdění mešity bylo během hafsidského období renovováno.

¹³Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 57.

¹⁴Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.pp. 8-9.

5 MINARET

Minaret (arab. manára, mi'dhana) v muslimské praxi slouží ke svolávání k modlitbě muezínem (arab. mu'adhdhin). Svolávání k modlitbě se provádí pomocí formule zvané azán.¹⁵

Podle některých vědců je minaret Velké Mešity inspirován majákem na ostrově Faru v Alexandrii. Tato podobnost, ale může být diskutabilní. Obě dvě stavby jsou složeny ze tří poschodí, ale na rozdíl od Velké mešity, jejíž všechna tři poschodí mají základnu stejného tvaru, maják v Alexandrii má odspodu nahoru základnu čtvercovou, osmiúhelníkovou a v nejvyšším patře kruhovou.

Většina odborníků spíše nachází podobnost s umajjovskými minarety, které byly inspirovány zvonice kostelů předislámské Sýrie. Příkladem může být Velká mešita v Damašku, která byla postavena na místě bývalého křesťanského kostela se čtvercovými věžmi na každém rohu. Také Velká mešita v Medině, postavená ve stejné době jako mešita v Damašku, měla čtyři minarety. Je tedy velmi pravděpodobné, že se minaret Velké mešity v Qairuwánu, který byl postaven za umajjovského chalífy Hishama ibn ʿAbd al-Malika v letech 724-728 o.l. inspiroval právě těmito mešitami.

V rámci půdorysu je minaret situován uprostřed severní zdi mešity. Jak již bylo řečeno, je tvořen třemi patry různé výšky a šířky, která jsou propojena vnitřním schodištěm se 129 schody. První poschodí se skládá ze čtvercové věže vysoké 19,15m a 10,69m široké, zužující se směrem k vrcholu¹⁶. Spodní část zdiva se skládá z velkých kamenných bloků, vzatých z jiných klasických budov. Na tyto bloky navazují menší kusy opracovaných a do sebe zapadajících kamenů. Na jižní straně minaretu, která vede směrem na nádvoří, jsou zasazeny dřevěné dveře s kovovým bedněním, ohraničené naddveřním překladem a zárubní zdobenými

¹⁵ Procházka, B. (1964): Minaret. In: Nový Orient, No. 6. Orientální ústav AV ČR. pp. 175

¹⁶ V knize Paula Sebaga, měření zapsáno ve stopách a palcích (výška 62 stop a 10 inches a šířka 35 stop a 1 palec)

vzory révy a korálky tesanými do kamene. Nad dveřmi se klene oblouk tvořený 29 kamennými cihlami, tvořícími dohromady plastickou podkovu.(viz. obr.3)

Směrem vzhůru v linii nade dveřmi jsou do prvního patra věže zabudována celkem 3 okénka se vsazenými kovovými mřížkami. Nad okénky se klenou, stejně jako u dveří, menší plastické obloučky tvořené kamennými bloky.

Z východní a západní strany prvního poschodí minaretu vedou dveře, kterými je možné se dostat na střechu sloupoví okolo nádvoří a také na střechu modlitebny. Z každé z těchto stran jsou ve zdi umístěné dvě úzké štěrbiny, které spolu s okny poskytují dostatek světla a vzduchu pro prostor uvnitř minaretu. Patro je zakončeno střešním balkonem, který je lemován 1,4 m vysokým zakulaceným cimbuřím s úzkými otvory uvnitř.

Prostřední druhé patro se skládá z věže vysoké 5,49 m a široké 6,81m. Na každé straně má tři propadlé plochy tvořící 3 slepé oblouky podkovovitého tvaru. Na straně, která vede na nádvoří, jsou do středního centrálního oblouku zasazeny dveře. Tento prostřední oblouk je širší než ty ostatní.

Nejvyšší patro má tvar čtvercového bubnu tvořeného kopulí a malou lucernou uvnitř. Na každé ze čtyř stran bubnu, který je 5,43 m vysoký a 5,74 m široký, je centrální oblouk lemovaný sloupy. Po každé straně oblouku je další užší slepý oblouk. Přejít od čtvercového základu ke kruhové kopuli je dosažen užitím malého oblouku posazeného přes roh čtvercové věže. Žebrovitá kopule se klene do výšky 31,1m nad zemí.¹⁷ (viz obr.4)

Odpovídá: 1 stopa = 30,48 cm, 1 palec = 2,54 cm

¹⁷ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp. 57.

6 NÁDVOŘÍ

Střed mešity zabírá rozsáhlé lichoběžníkové nádvoří. Jižní strana měří 52,9 m; západní strana 67 m; severní strana 50,2 m a východní strana 67,1 m. Až do konce 19. století bylo toto nádvoří pokryto keramickými dlaždicemi. Dnes je jeho povrch vydlážděn bílým a žlutým mramorem. Jeho šikmý povrch umožňuje dešťové vodě stékat směrem doprostřed nádvoří, kde se ztrácí pod dlažbou, skrz rovnou čtvercovou čističku kalu. Tato čistička byla navržena, tak aby pomocí kaskád zachycovala nečistoty. Poté voda stéká do první z několika nádrží, kde je voda dále čištěna a poté v poslední nádrži uchovávána. Vodu z těchto nádrží je možné odebírat z otvorů tvořených dutými podstavci klasických sloupů. Postupem času se zde na mramorových obrubách vyhloubily stopy po lanech věder vytahovaných z nádrží¹⁸.(viz. obr.5-6)

Nádvoří je lemováno sloupořadím.(viz. obr.7) Východní sloupořadí je tvořeno dvěma dlouhými uličkami, jejichž střechy jsou podpírány třemi arkádami. Arkáda, která hraničí s nádvořím, se skládá ze sedmnácti zakulacených podkovovitých oblouků. Tyto oblouky se opírají o dvojici sloupů, které leží na obdélníkových podstavcích.

Západní sloupořadí je podobně složeno ze dvou uliček vytvořených třemi arkádami, v tomto případě přerušené další příčnou arkádou. Toto sloupořadí není tak dlouhé jako to protější (východní): podkovovité oblouky s dvojitými sloupy stojí také na obdélníkových podstavcích, nicméně oblouků v arkádě je zde pouze čtrnáct. Je to z toho důvodu, že konec sloupořadí je zabrán místností pro očistu (Midha). V dnešní době se tato místnost již pro tento účel nepoužívá a nahradila ji nová midha, která je situována mimo mešitu. Do staré midhy se vstupovalo oddílem mezi sloupy, jejichž podkovovitý oblouk je taktéž postaven na obdélníkovém základu.

¹⁸ Hattstein, M. (2006): Islám, umění a architektura. Praha: Slovart. pp. 136.

Ze severní strany nádvoří je možné vstoupit do celkem čtyř místností různých tvarů a rozměrů.(viz. obr.8) První tři vstupy jsou lemovány arkádami.

První místnost čtvercového půdorysu na západním konci můžeme považovat za rozšíření staré midhy. Druhá místnost s půdorysem dlouhého obdélníku má před jejím vstupem úzkou arkádu tvořenou pěti podkovovitými oblouky se sloupy bez podstavců. Krajiní oblouky mají na rozdíl od vnitřních pouze jeden sloup. Napravo od minaretu se nachází další místnost ve tvaru čtverce. Oblouky ve sloupořadí u tohoto vchodu se liší od ostatních svým poněkud špičatějším tvarem ve svém vrcholu. Tyto dva oblouky jsou podepřeny stejně jako u předchozí místnosti dvojicí sloupů uprostřed a pokrajích pouze jedním (bez podstavce). Poslední širší místnost vede podkovovitými dveřmi přímo na nádvoří. Nade dveřmi je štít, po pravé straně následuje slepý oblouk ozdobený dvěma sloupy zabudovanými do stěny mešity.

Všechny tyto místnosti byly v minulosti několikrát opravovány a přestavovány. Zmíněné místnosti jsou dnes víceméně účelovými prostory mešity, ve kterých jsou uchovávána čistící zařízení, materiál pro opravy atd¹⁹.

Součástí nádvoří jsou sluneční hodiny z osmanské doby, které určovaly čas pěti modliteb, které jsou islámem předepsané jako povinné. Jsou umístěny na vyvýšeném stupínku, ke kterému vede pět schodů se zábradlím (viz. obr. 9)²⁰.

¹⁹ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp.90-97 .

7 NARTEX

Nartex je tvořen sloupořadím (viz. obr.10), které je zastřešeno kopulí, známou jako Kubbat Báb al-Bahou (viz. obr.11). Datuje se okolo r. 875 o.l. a patří k pracím provedeným za vlády Ibrahima II.

Její propracovaná výzdoba a velká centrální klenutá chodba (druh imaginárního mihrábu) oznamuje věřícím, že přicházejí do harámu, tedy posvátného místa, jakožto místa spřízněného s rájem. Průčelí galerie je těsně spojeno sedmnácti dveřmi s modlitební místností, což je považováno za jednu z ustálených kompozic muslimského umění.

Kopule al-Bahou je vztyčena na místě, kde začíná centrální loď modlitebny a je ve svém základu tvořena osmi menšími oblouky s malými okénky umístěnými ve svém středu.

Podle andaluského geografa, al-Bakriho (11. stol.) byla kopule al-Bahou pozoruhodná pro svoji bohatost ve výzdobě a eleganci svých arabesek. Uspořádání prvků kopíruje ty na mihrábu. Je postavena na pendentivech²¹ ve tvaru mušle. Přechod od čtvercového nižšího základu k polokopulovitému dómu je dosažen osmiúhelníkovým bubnem.

Čtverec je základním symbolem reprezentujícím zemi s jejími čtyřmi ročními obdobími a je také dokonalým symbolem neoplatonistů a muslimských sufistů. Osmiúhelník, nejvíce používaný tvar v muslimském umění, je dynamický čtverec nebo dva čtverce přecházející v kruh. Tyto dynamické čtverce tvoří mystický kruh, nebesa, nebeskou klenbu a věčnost.

Kopule vystavěná nad vchodem do modlitební místnosti symbolizuje zemi a její čtyři živly (čtyři pendentivy osmiúhelníku). Je symbolem země, která se rozprostírá k nebesům a slibuje věčnou krásu a nesmrtelnost věřícím, kteří se modlí 5x denně.

²⁰ Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 23.

²¹ Pendentiv je konstrukční prvek zprostředkující architektonický přechod ze základny do klenby nebo kopule; trojúhelníková část kulové nebo jiné plochy ze čtverce nebo polygonu, čtyřúhelníková část (pendentiv lichoběžníkový) z nestejnoramenného mnohoúhelníku (www.cojeco.cz)

Arkády galerie, stejně jako ty v modlitební místnosti, jsou význačné pro svoji výjimečnou rozmanitost prvků, které sloupořadí podpírají. Příkladem jsou sloupy a hlavice převzaté z antických budov. Je možné zde nalézt hlavice (mramorové, pískovcové, vápencové) iónské, kompozitní (je složena z několika prvků tří základních antických sloupů), korintské a další těm korintským podobné.

Korintské hlavice s iónskými kymaty v základu bývaly užívány bez preference určitého motivu. Také zde můžeme nalézt animální prvky (orel, beran, přepisování řecko-římským bohům, Jupiteru a Dionýsovi), většinou ale byly upravovány. Hlavice nesoucí medailónek nebo vytesávané palmy jsou datované do antické nebo byzantské doby.

Hlavice tesané během aghlabovské doby navazovaly na tradici modelu korintského nebo byzantského s rosetou. Další, ty menší se vzdáleně podobají korintským hlavicím. Představují dva velké, jemné listy spojené v základu. Uprostřed vystupuje z reliéfu jednoduchý list, kulatý nebo špičatý. Některé z nich mohou mít menší lístky po stranách.

Tvar hlavice sloupů zírídovského období (11.-12. stol.) se odvozuje od malých aghlabovských hlavic. Na každé čelní ploše hlavice se objevují dva listy spojené na soklu a prodloužený tvar vstupuje do meziprostoru. Listy jsou někdy ozdobeny rýhami podobným žílám nebo ouškům akantových lístků.

Krása hlavic sloupů z doby hafsidovců spočívá v jejich jednoduchosti. Kalich (u korintského sloupu) nese čtyři zúžené listy zabírající střed lícni části.

Sloupy nepodpírají oblouky přímo. Starověké kladí (skládá se zpravidla z architrávu, vlysu a římsy) bylo nahrazeno patkami ve formě komolého jehlanu, vytesaného ze dřeva nebo kamene převyšujícího abakus.

Oblouk vystavěný nad římsou podpíranou sloupem byl často využíván k optickému prodloužení sloupu, jehož výška již nemůže být

navýšena. Tento prvek dodával prostoru dojem větší elegance. Nicméně nosníky spočívající na lícních stranách konsol, si zachovaly starodávný hrubý otesaný tvar hranolu.

Počínaje 9. stoletím můžeme ve sloupořadí nádvoří (i modlitebně) nalézt hlavní typy kleneb: půlkruhový oblouk, podkovovitý oblouk, gotický oblouk a oblouk deformovaný ve svém základu. Půlkruhový, maurský oblouk zdá se být specificky islámský. Je třeba zmínit, že tvar oblouků byl v podstatě diktován dekorativními úvahami a ne výpočty pevnosti a odolnosti. Tyto typy kleneb byly následně inspirací muslimskému umění v Tunisku.

Arabesky datující se zpět do aghlabovského období, se nacházející hlavně na patkách a na římsách nartexu. Typově se rozcházejí s řecko-římskými a byzantskými tradicemi, kde se kompozice soustřeďuje kolem lidských postav. Islámské arabesky se vyhýbají zobrazování živých bytostí a využívají motivy z rostlinného prostředí. Výhradním centrem zájmu je krajina. Muslimské umění té doby se soustřeďuje na dokonalou stylizaci vegetace.

Stejně jako v západní malbě té doby, krajina nebo design je prezentován sám o sobě jako krásné zobrazení a ne jako pozadí nebo orámcování scén spojených s lidskými postavami. Jednoduchá estetika řídící vztah mezi člověkem a vesmírem, otevírá potěšení z čistého umění založeného na radosti z autonomního světa tvarů a barev.

Fasáda modlitebny je dekorována tesanými palmami. Palma je spojena s narozením Krista, hrozny symbolizují, víno, krev Kristovu, stejně tak jako jeho učení předané dvanácti apoštolům. Jeden z těchto lístků je prostorově vystouplý, rozšířený a zobrazený z čelního pohledu, s pěti špičatými nebo kruhovými lalůčky.

Často se objevuje motiv dvou vinných lístků, které samy o sobě mohou tvořit repertoár lístkové arabesky. Stonky jsou někdy spojené ve vrcholu a uprostřed nesou lístky nebo střídavě zavěšené hrozny vína. Další list zdobící zejména malé povrchy, je symetrický a zařiznutý ve tři lalůčky složené podél jeho hlavní žíly. Tyto tři lístky obvykle symbolizují

Trojici. Vzpřímené listy jsou někdy umístěny jeden vedle druhého, krátký stonek nesoucí centrální drážky zasahuje až do spodní části rámu. Lístek může být ve tvaru kopí (posvátné srdce, další křesťanský symbol) se dvěma spojujícími se stonky nebo jednoho stonku vinoucího se okolo a spojeného na vrcholu listu. V jiné kompozici je list přímo spojen s dalším listem a stonek vypadá jako feston.

Geometrická výzdoba aghlabovského období, nalezena na rámu dveří midhy nasvědčuje přežití křesťanské gnostické nauky o číselném významu slov: magické čtverce a Kokořík (Davidova hvězda). Objevuje se zde výzdoba kombinující jak formy ve tvaru listu a geometrické tvary s motivy (blízké aghlabovskému stylu) vloženými do obrácených čtverců. Rosety (sedmikrásky) s osmi stonky, velké listy se čtyřmi, šesti, osmi nebo dvanácti okvětními lístky, šest, sedm a osm hvězd.

Sedmikráska pochází ze sumerské hvězdy, která vedla tři krále, číslo dvanáct odkazuje k dvanácti apoštolům. Symboly vztahující se k Šalamounovi poukazují na jeho kvality jako proroka, ztělesňujícího moudrost a hermetické znalosti.

Přítomnost těchto odlišných symbolů není v žádném případě překvapující. Islám tvrdí, že pokračuje v učení Ježíše, jednoho z hlavních proroků a tedy může obsahovat křesťanské symboly ve svém umění, zvláště v zemi s dlouho křesťanskou tradicí jako je Tunisko. Právní poradenství nicméně dosvědčuje, že lidé v Qairuwánu pokračovali ve středověku ve slavení Vánoc, Velikonoc a lednové kalendy (v římském kalendáři první den v měsíci).

Dřevěné dveře uzavírající modlitební místnost jsou prací řemeslníků ze Sfaxu a podle nápisu nade dveřmi uzavírajícími centrální uličku se datují do roku 1828 o.l.

Centrální dveře jsou tvořeny dvěma křídly, rozdělenými do panelů. Ty jsou ozdobeny reliéfem ve formě proplétajících se geometrických linií.

Pozadí je pokryto tesanými ornamenty složenými z listových svitků v kombinaci s prolínáním čar a křivek hvězdicového tvaru. Dřevěný prostor nade dveřmi (tympanon) je zdoben listovými svitky.

Dva ozdobné pásy (jeden nese nápis) jsou umístěny mezi dveřním rámem (s květinovou a geometrickou výzdobou) a tympanonem²².

²² Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.pp. 19-28

8 MODLITEBNA

Modlitebna je místností hypostylového typu. Tento typ je charakteristický pro nejstarší druhy mešit. Označení je odvozeno od sloupořadím ohraničeného nádvoří (hypostyl), které na jedné straně přiléhá k modlitebně²³. Otvírá se do nartexu a je 70,6 m široká a 37,5 m dlouhá. Její boční stěny vedou od severozápadu k jihovýchodu a dohromady tvoří protáhlý obdélník. Pravidelné uspořádání modlitebny je v kontrastu s asymetrickým nádvořím. Vnitřní prostor je rozdělen do sedmi příčných a sedmnácti podélných lodí, stejně tak jako Prorokova mešita v Medině.

Sedm příčných lodí směřujících od východu k západu má symboliku právě v Mekce. Symbolizuje počet, kolikrát musejí poutníci v Mekce obejít Ka'bu. Sedmnáct lodí vedoucích v ose mešity je kolmých na stěnu kibly (viz. obr. 12).

Toto rozložení, inspirováno křesťanskými basilikami, bylo poprvé použito muslimy během výstavby mešity al-Aksá v Jeruzalémě v 8. století. I přes křesťanský původ, se tento styl stavby ukázal pro muslimy jako nejvhodnější. Osa tohoto typu stavby zdůrazňuje osu mezi Qairuwánem a Mekkou a symbolizuje spojení mezi Maghrebem a Jeruzalémem (arabsky Al-Kuds), třetím nejposvátnějším místem islámu.

Podle tuniského historika té doby Ibn Chaldúna, lidé uznávali pouze tři mešity: v Mekce, Medině a al-Aksá. Reagujíc na tento všeobecný názor, se architekt snažil vytvořit symbolické spojení mezi qairuwánskou svatyní a těmito dalšími posvátnými místy islámu.

Přestože modlitebna mešity nebyla vystavěna v jednom období, představuje stylovou jednotu. Základy modlitebny byly položeny za vlády Zijádatulláha v r. 836 o.l. a další výstavba pokračovala za Abou Ibrahima Ahmeda r.862 o.l. Práce zirídovského prince, al-Muizze ibn Badise okolo r. 1025 o.l. zahrnovala hlavně renovaci stropů, stejně tak jako

²³ www.archinet.cz

rekonstrukce nařízená Hafsidovcem, Abú Zakarijou v r. 1248 o.l. a Mohammedem Bejem r. 1618 o.l.²⁴

Modlitebna Velké mešity v Qairuwánu, postavena ve stejném stylu jako modlitebna Al-Aksá, má širší centrální loď (5,75 m) než další lodě, které jsou široké 3,4 m. Hlavní loď je na jednom konci zastřešena kopulí nad mihrábem a druhém konci již zmíněnou kopulí al-Bahou, symbolizující dveře do Ráje.

Tato centrální loď je v pravém úhlu protínána příčnou lodí širokou 6m a podélnou se stěnou kibly. Takto na sebe kolmé příčné lodi tvoří tvar T, který je zdůrazněn také zvýšením stropů v této části modlitebny. Tyto hlavní lodě jsou lemovány dvojími sloupy.

Sedm lodí (vedoucích podél stěny kibly) je rozděleno do tří sekcí, označených řadou oblouků ohraničujících původní svatyni Zijádulláha I. Kromě transeptu tato původní svatyně zahrnovala 3 lodě, které byly v souladu s typem plánů místních architektů 9. století.

Stejné rozvržení, inspirované qairuwánskou mešitou, najdeme v tuniské mešitě Zajtúna a v mešitě v Sousse se třemi uličkami, podobajícími se uličkám původní Mešity v Medině.

V roce 862 o.l., Abu Ibrahim Ahmad tyto tři lodě Velké mešity v Qairuwánu nechal rozšířit o další tři lodě, které předcházely nartexu širšího základu.

Transept, vyšší a širší než další lodě, je rovněž ohraničen dvojími sloupořadím. Je zde také odlišen přítomností dvou sloupů, datujících se do doby Aghlabovců. Tyto sloupy nesou kufické nápisy vytesané v reliéfu. Jeden z nápisů vyjadřuje muslimské vyznání víry (šahádu), druhý pak „Mohamed byl seslán Alláhem“. Tyto dva sloupy stojí na protilehlých stranách lodě, která je dále zvýrazněna tesanou štukovou výzdobou, která se datuje do r. 1828 o.l.

²⁴ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.pp. 29-32

Na základě kontrastu s dalšími loděmi, naplňuje centrální loď roli střelky mystického kompasu ustanoveného pro všechny mešity. Je odlišena zevnitř i z vnějšku dvěma kopulemi a zobrazuje svatou cestu vedoucí k mihrábu. Tato symbolika má vzdálený původ v řecké palácové audienční síni. Tato cesta již ukazovala místním muslimům novým směrem islámu. Místo původního směru stanoveného k Jeruzalému (medinské období), byl na znamení triumfu islámského náboženství zvolen směr k Mekce.

Podélná ulička kibly (inspirovaná křesťanským transeptem) zakládá svoji důležitost na mihrábu. Symbolizuje věřící modlící se v první řadě, tj. první bojovníky v bitvě u Badru, později určenými tradicí za samotné zakladatele Qairuwánu.

Lodě jsou podpírány oblouky, často ve tvaru půlkruhového podkovovitého oblouku. Jsou podloženy mramorovými sloupy odlišných typů, které byly spolu s šikmými patkami klenby převzaty ze starobylého předislámského období. Nejčastěji se mezi dvojicí sloupů a patku klenby vkládala opracovaná dřevěná prkna, spojující tyto sloupy a také vyplňující mezeru mezi klenbou a sloupem.

Na západní straně nad dveřmi je dřevěný překlad tvořen vyřezávanými palmami, podobným těm na panelech mihrábu. Hlavice sloupů modlitebny jsou často zdobeny vinnými lístky stejně tak jako sloupořadí okolo nádvoří. Ve štukatérských pracích r. 1828 o.l. se nejčastějším motivem stává orientální cypřišový strom.

Lod' podélná se sloupořadím na nádvoří, byla zastřešena dřevěným stropem, odstraněným v 11. a 13. století. Několik trámů datovaných do aghlabovského období, zachovaných v příčné lodi, dokazuje, že byly vyrobeny z kmenů stromů. Tyto kmeny byly dále pokryty kousky dřeva, aby tak tvořily trámy větších rozměrů. Tyto stropy podepíraly terasy (možné vidět z leteckého pohledu), které rozlišovaly uličky nad lodmi kolmými na kiblu.

Zdobení těchto trámů z 11. století připomíná mozaiku ve Skalním Dómu v Jeruzalémě ze 7. století a velmi se odlišuje od mnoha dalších částí Velké mešity.

Nejčastěji zobrazují květinové motivy a volně stojící kytice, složené z kopinatých ovocí připomínajících borovicové šišky. Šišky jsou obklopené symetrickými palmami, jako lotosový květ. Barvy jsou jasné, žluté, modré a zelené, malované na hnědočerveném pozadí lakovaném pryskyřicí. Borovicová šiška je známá z křesťanských dekorací jakožto ztělesnění věčné blaženosti. Symbolika lotosu sahá až do faraonského Egypta, poté se objevuje v buddhismu a křesťanství. Tento symbol byl přejat i islámem skrze koptské umělce, jejichž přítomnost byla doložena i v Tunisku v raném středověku.

Zirídovská doba 11. století nám zanechala mnoho vyřezávaných dřevěných konsolí, patřících ke stropům, které byly následně strženy. Podél horních částí zdí se táhnou vlysy s květnatým kufickým nápisem náboženských textů. Tyto konsole podpíraly trámy, na kterých spočívaly nosníky a kazetový strop ozdobený opakujícím se ornamentem na hnědo-červeném pozadí. Strop nabízel pozoruhodnou různost motivů s bohatou barevností: hnědá, červená, olivově zelená, okrová, žlutá, tmavě modrá, šedo-modrá, bílá a černá. Arabeska představuje běžnou flóru, např. palma plodí stonek, který nese další palmu, která se skládá z dlouhého úponku zužujícího se do jednoho nebo dvou zaoblených nebo kopinatých laloků. Střed je často zabrán fleuronem, svazkem květin, tvořených špičatými a propletenými lístky odvozených od lotosu. Součástí těchto trámů datujících se do 17. století je epigrafické zdobení. Černé nebo červené písmo na olivově zeleném pozadí je vyryto do bílého základu.²⁵ Součástí modlitebny jsou také lustry.

²⁵ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.pp. 32-40 .

9 MIHRÁB A STĚNA KIBLY

Mihráb je výklenek naznačující směr k Mekce (kibla), tedy směr, kterým muslimové směřují své modlitby (viz. obr. 13-14). Jeho původ je možné hledat v inspiraci stavbami jiných náboženství. Inspiraci buddhismem by napovídala podobnost mihrábu s výklenky v buddhistických chrámech, vystavujících sošky Buddha.

Jiné teorie vidí souvislost s židovskou synagogou, která byla nalezena v Dura-Europos na břehu Eufratu a jejíž součástí byl výklenek ve stěně směřující k Jeruzalému. Jedna z nejpravděpodobnějších teorií je, že se stavitelé inspirovali v křesťanské koptské architektuře v Egyptě. Zde měly malé kostely formu apsid. Pro tuto teorii hovoří i fakt, že se Koptové spolupodíleli na přestavbě Mešity v Medině r. 707-709 o.l., ve které se mihráb objevuje poprvé jako výklenek.²⁶

V místních arabských pramenech je qairuwánský mihráb mylně datován do r. 670 o.l., tedy stejného roku, kdy vznikla i samotná mešita.

Podle tradice ho chtěl Zijádatulláh v rámci rekonstrukce roku 836 zničit. Aby ho však architekti ochránili, rozhodli se ho obestavět dvěma stěnami, tak aby nebyl viděn z žádné strany. Jak je ale známo, první mihráb byl objeven v Mešitě v Medině začátkem 8. století. Jde tedy spíše o symbolické spojení. Sám mihráb strukturou odpovídá 9. století. Je složený z mramorových desek s mřížkami, skrz které je vidět nerovné konstrukce zdí z 13. století za mihrábem. Spíše tedy šlo o vyrovnání stěn.

Funkce mihrábu však není pouze věřícím ukazovat směr, kterým se mají modlit, ale také symbolizuje přítomnost Proroka v mešitě (jako v původní Mešitě v Medině). Podle Omara Ibn Abdul Azíze, mistra sunny, je označením konkrétního místa pro Proroka. V islámském učení není možné jakýmkoliv způsobem zobrazovat Proroka, aby se nestal objektem uctívání. Tato přítomnost je také naznačena polokoulí, která výklenek završuje. Ta je již od dob antiky symbolem božské dokonalosti,

²⁶ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp.99-101 .

nebeského dómu. Prolíná se zde legitimita prorokovy politické a náboženské legality, která byla poté symbolizována postavou chalífy.

Když chtěl Zijádatulláh, dosazený do své pozice umajjovskými chalífy, zničit mihráb, chtěl tím zpochybnit legitimitu dynastie z Damašku. Sám již reprezentoval abbásovské chalífy v Baghdádu.

Výstavba mihrábu je připisována Abu Ibrahimovi Ahmadovi v roce 862-3 o.l. Výklenek mihrábu je 1,98 m široký a 1,58 m hluboký s polokopulí v čele lemovanou podkovovitým obloukem. Výklenek je zdoben z pravé i levé strany oranžovo-červenými mramorovými sloupy s byzantskými hlavicemi zdobenými vinnými listy.

Součástí mihrábu je 28 mramorových panelů, které jsou vyskládány ve čtyřech řadách do výšky 2,72 m. Stojí v sedmi sloupcích, které jsou od sebe odděleny mramorovými pásy o šířce 11 cm. Po krajích vedle sloupů jsou pásy široké 23 cm. Jednotlivé panely jsou 44 cm široké a směrem odspoda 61, 63, 65 a 68 cm vysoké. Panely jsou 4 cm silné (hluboké) a nejsou posazené přímo na stěně za mihrábem, ale je zde ponechán několikacentimetrový prostor pro získání většího efektu mřížování. Pouze na okrajích těchto panelů je zdivo zakřivené podle mihrábu a spojeno s mramorovým obložením. Mnoho lidí si myslí, že tato stará stěna za mihrábem je starobylý mihráb.

Panely uprostřed jsou zdobeny řezbami ve tvaru mušle (viz. obr. 15). Většinou jsou zde vyobrazeny zatočené lístky vedle sebe nebo propletené v centru. Velké květiny, prezentované frontálně, vystupují z reliéfu mezi prolínajícími se prvky. Řezba, která je odvozena od pozdního románského stylu, je spíše těžká a v detailu nepropracovaná. Výklenek reprezentuje některé neobvyklé odrůdy flory: jednoduché sedmikrásky, pár fragmentů akantových lístků. Přesto výzdobě dominuje vyobrazení vína.²⁷ Epigrafické vlasy, skládající se z linie kufického písma vytesaného do reliéfu, běží na půl cesty do mramorových desek. Nápis je vyznáním víry následovým taslou (chválou Proroka). Nápisu chybí

²⁷ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes. pp. 46-52

diakritická znaménka, nemá dekorativní vlastnosti a není součástí výzdoby.

Polokoule nad mihrábem je složena ze zakřivených dřevěných desek, rozdělených na dvě části pomocí osově linie v zelené barvě. Dřevo je pokryto barevným pláštěm, který je opatřen malovanými dekoracemi, složenými z kroutících se stonků a lístků vinné révy.

Lísky dekorace jsou nejčastěji pětilaločné s hrozny vína, které se někdy nazývají Mshattá. Ve své dnešní podobě je žlutohnědá dekorace na velmi tmavém, až černém pozadí.

Čelní oblouk mihrábu a obdélníkový povrch jej obklopující měří 6,5 m v šířce a 1,7 m ve výšce. Tento prostor je dekorován lesklými čtvercovými dlaždicemi dovezenými z Baghdádu. Dlaždice o rozměru 21,1 cm jsou vyrobeny z jemného žluto-bílého jílu. Celkově je zde 139 kompletních dlaždic a okolo 16 fragmentů. Ty, které tento prostor okolo mihrábu ohraničují, jsou rozmístěny kosočtvercovitě, tak aby tvořily vzor šachovnice. Stejně je rozvržen i pás dlaždic oddělující od sebe mramorové panely a polokopuli.

Dlaždice, které zdobí čelo oblouku mihrábu, jsou umístěny nepravidelně, přestože snaha poskládat je do tvaru kosočtverce je zde také zřejmá.

Jak je zmiňováno v některých zdrojích, muž, který tyto dlaždice umisťoval, nevěnoval pozornost zdobení dlaždic. Jsou tedy někdy posazené vzhůru nohama, nebo pootočené vzorem o 45 stupňů.

Dlaždice je možné rozdělit na dva barevně a vzorově odlišné typy. Ty bohatěji zdobené, označované jako polychromní, jsou umístěny na nejdůležitějších místech jako např. podhled oblouku, pruh oddělující výklenek od polokoule završující mihráb a oblouk nad mihrábem. Tyto dlaždice se až do dnešní doby zachovaly ve výborném stavu, některé byly vytvořeny z fragmentů. Bílo-zelená glazura nebo barvy slonovinové kosti jsou dokonale rovné a bez trhlin.

Druhým typem dlaždic, který se zde objevuje, je tzv. monochromní typ dlaždic. Převládajícími tóny jsou barvy zakouřeného zlata a světle zelené. Při pohledu zepředu se při různé intenzitě světla se barvy mění z jasně růžové, přes růžovo-fialovou až k žluté.

Tato série dlaždic má svůj vlastní styl, který je odlišen od těch polychromních svojí základní kompozicí a dekorativními prvky. Monochromní typ se také odlišuje použitím těžkých linií v strnulém, kruhovém nebo zakřiveném pásu centimetrové šíře. Tyto těžké linie nechybějí ani v druhém polychromním typu dlaždic, ale na rozdíl od monochromního typu tam nemají žádný konstruktivní význam. Jsou většinou ohraničeny bílými pruhy, které jim oddělují vnitřní zónu zdobenou menšími detaily. Na krajích mihrábu jsou umístěny dekorativní konzole, jejichž přední tvář je zdobena ohnutými akantovými listy.²⁸

²⁸ Creswell, K.A.C. (1940): Early muslim architecture. Part two. Oxford: The Clarendon Press.pp. 308-313.

10 KOPULE MIHRÁBU

Svatost mihrábu je dále zdůrazněna a rozšířena žebrovanou kopulí posazenou na pendentivu²⁹ ve tvaru lastury, komplikovaně zdobené a vsazené do čtverce jasně vyznačeného skupinou sloupů. Čtverec a osmiúhelník reprezentují, jak jsme mohli vidět, jeden z nejbohatších vzorců muslimského esoterismu zděděného z křesťanství a teorií Alexandrijské školy (neopytágorijci a neoplatonisté) o číslech a jejich významech. Takto se tedy kopule stala symbolem „nového“ světa, kterému dominují muslimové. Její organizace je založena na čtvercích točících se do kruhu, který je druhem mandaly (magický kruh, symbolický útvar buddhistů) povznášející přechod tohoto slova do věčnosti, spásy, nesmrtelnosti.

Červené sloupy ohraničující kopuli byly pravděpodobně vzaté z ruin kostela v Qairuwánu z roku 703 o.l. Podle al-Bakriho chtěl původně vládce Konstantinopole tyto sloupy vykoupit ve zlatě podle jejich hmotnosti.

Strany základu kopule směrem na východ, sever a západ jsou tvořeny třemi oblouky klenoucími se nad hlavními uličkami a na jih obloukem obklopující hrany mihrábu.

V kopuli je vytesáno 24 žeber vycházejícími z vrcholu. Základ klenby (kopule) spočívá na kruhovém bubnu ozdobeném osmi okny (hvězda Tří Králů), mezi kterými je vloženo 16 (osm dvojitých) výklenků (jistě odkaz na výklenky se sochami). Ty byly osvětlené pouze claustrou (v arabštině shamsya, napodobující hvězdy) z prolamovaného mramoru, který vytvářel druh mřížky s geometrickými motivy spojenými různě barevnými skly. Nad bubnem spočívá osmiboká konstrukce. Čtyři pendentivy v rozích, svým tvarem odkazují na výklenky spojené se svatými osobami v muslimských miniaturách. Pokud jde o jejich dekoraci, připomínají mušle. Moře je v muslimské představě spojeno s nesmrtelností proroka al-Chidry.

²⁹ klenbový cíp nad kouty čtvercových nebo úhelníkových místností, nesoucí kopuli

Vroubkovaná kalota leží na osmiúhelníkové základně s mírně prohnutými stěnami, které obklopují kulatý buben. Tento způsob stavění je doložený již v 8. století v ribátu v Sousse a je vzat z místní tradice.

Výzdoba tesaných panelů kopule (ze Salakty) symbolicky odkazuje na ráj. Je založena na tradičních lístkových motivech, které ale tvoří pozoruhodnou jednotu. Kromě granátových jablek, lístků vína, ke kterým se někdy přidávají i hrozny a zřídka květiny, tvoří listy téměř celý repertoár rostlinných forem.

Řekové a Římané spojovali tyto tři motivy, symbolizující věčný život a krásu, s dvakrát narozeným bohem Dionýsem a poté Kristem. Podle muslimského učení se bytosti také vracejí k životu podruhé před dosažením ráje a věčnosti.

Ve zdobení se také někdy objevuje vzpřímený stonek podobný stromům v perské dekoraci. Nejčastěji jsou to dvoulaločné spirálky kroucené v tečně nebo jen propletené. Takto tvoří vinoucí se linii, jejíž pletence tvoří základní prvek zdobení panelu. Lístek je často symetrický s pěti zaoblenými laloky, rozšířený a prezentovaný frontálně. Stonek bývá často zobrazen jako pás konstantní šířky s drážkami sbíhajícími se do středu. Lístek je spíše rozšířením stonku, pokračujícím a rozšiřujícím směr³⁰.

³⁰ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes, pp. 40-46.

11 MINBAR

Minbar je místem odkud imám pronáší páteční kázání. Je situován napravo od mihrábu, naproti stěně kibly. Qairuwánský minbar je nejstarší kazatelnou zachovanou v islámském světě. Byl vystavěn za vlády prince Ibrahima Ahmada (853-863 o.l.). Postaven je ze dřeva a je druhem stupínku (malého schodu). Význam arabského slova minbar je „akt stoupání“. Je základním prvkem v katedrálním typu mešity.

Je památkou Prorokovy židle, symbolizuje politickou moc hlavy komunity – imáma – Prorokova teokratického dědice. Je trůnem chatíba (kazatele), připomíná královský trůn a je symbolem teokratické vlády středověkého islámu. Arabské zdroje dosvědčují, že Prorok Mohamed přijímal své hosty v mešitě (v centrální zakryté části kibly) sedící v křesle a držící jeho oštěp jako symbol vůdce a jeho autority. Tento stupínek byl v následujících desetiletích zvýšen a stal se duchovním prvkem mešity, symbolem „trůnu“ Proroka Mohameda. Po Prorokově smrti byl používán chalífy, duchovními vůdci islámu a jeho representanty.

Qairuwánský minbar je složen z jedenácti schůdků. Je vyroben z týkového dřeva a tvořen třemi sty tesanými a následně smontovanými kusy. Jeho dekorace je ovlivněna mezopotámským stylem. Devadesát desek tvořících vnější stěny minbaru bylo podle tradice dovezeno z Bagdádu. Tyto dřevěné dlaždice byly původně určeny k výrobě dřevěných louten pro emíra. Ten se je však po prohýřené noci rozhodl darovat Velké mešitě.³¹ Minbar je zdoben geometrickými a lístkovými motivy. Motivy (na panelech i schodech) se skládají především z pěti nebo troj laločnatých listů s usazenými trsy hroznového vína, které svým tvarem připomínají spíše šišku. Stonek má tvar spirály. Geometrické formy, křivky a linie jsou vyřezané do desek ve tvaru čtverců a obdélníků. Obruby panelů jsou stejně jako stonky rýhované podélným proužkem³².

³¹ Hattstein, M. (2006): *Islám, umění a architektura*. Praha: Slovart. pp. 133.

12 MAQSURA

Maqsura je prací zirídovského vládce al-Muizze Ibn Badise (okolo 1022-1023 o.l.) a je situována po pravé straně od mihrábu.

Je nejstarší zachovanou maqsurou muslimského světa. Maqsura byla nejprve vystavěna v 9. století během vlády Aghlabovců v místě, kde je dnes knihovna na jižní straně mešity. Měla svůj vlastní vchod vedoucí z ovocného trhu. Sloužila emírům během modliteb k zajištění kompletní bezpečnosti a soukromí jim i jejich doprovodu. Dnes je možné vidět zbytky dveří spojující maqsuru se svatyní jako okno, které je umístěno do stěny kibly na pravé straně od imáma. Tyto dveře se těší velkému zájmu historiků a architektů z důvodu spojitosti s Velkou mešitou v Cordóbě, jejíž architekti se při stavbě mihrábu inspirovali právě těmito dveřmi.

Maqsura je vyrobená ze dřeva, je 2,79m vysoká. Stěna, která vede podél kibly, je 5,98m dlouhá. Zástěna je tvořena třemi dřevěnými křídly s vyřezávanými mřížkami zdobenými kostkami a korálky. S vnějším maqsura komunikuje skrze dveře – Bab al-Iman vsazenými do stěny kibly. Se zbytkem svatyně je spojena dvojitými dveřmi. Maqsura je také jedním z nádherných ukázek epigrafického islámského umění. Používá zde kufické skripty vyřezané na pozadí propletených rostlin³³. Kufické skripty jsou lomené, charakteristické těžkým a tučným písmem s lapidární rytí. Maqsura je ale primárně znakem nového společenského řádu vytvářejícího hierarchii mezi věřícími a je tedy v rozporu s rovnostářským duchem původního (prvotního) islámu. Proto je také odsouzena islámskými dogmatickými teology³⁴.

Maqsura je tvořena vyřezávanými dřevěnými příčkami, na jejichž vrcholu je nápis v květnatém kufickém písmu: *Je to jedna z věcí, které Abu Tamin al-Mu'izz, Bádísův syn, syn al-Mansúra – a na něm je spasení od Boha. Jeho požehnání a Jeho milost v plné hojnosti – s cílem*

³² Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes, pp. 53-55.

³³ Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press. pp. 31.

³⁴ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes, pp. 58-60.

získání štědré odplaty od Boha a Jeho velkolepé odměny, protože „Bůh nezanechá nezaplacenou práci těch, kteří dělají dobré věci“, nařízeno vystavět rukama Zimam ad-Dawla Abul-Qasima syna Abu Abbud al-Katiba (Roy and Poinssot, pp. 19-20)³⁵

³⁵ Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan , pp.48.

13 KNIHOVNA

Knihovna je situována na jižní straně od modlitebny. Stojí na původním místě maqsury, která byla poté přesunuta do modlitební haly. Byla pravděpodobně vystavěna v 9. století imámem Sahnúnem. Je známá pro svoji jedinečnou fasádní výzdobu. Stala se inspirací pro mihráb Velké mešity v Cordóbě. Dveře jsou situovány v centru celé kompozice knihovny. Jsou lemovány zárubní a naddveřním překladem, který je tvořen fragmenty převzatými ze starověkých antických staveb.

Jiný otvor podobný oknu, je zasazen pod oblouk podkovovitého tvaru, který je shora ozdoben sedmi menšími sloupky posazenými do zdi s osmi dalšími slepými oblouky korunovanými malým cimbuřím. V knihovně bylo také nalezeno mnoho pergamenů s Koránem, které jsou v dnešní době uloženy převážně v muzeu islámského umění v Raqqadě nedaleko Qairuwánu.³⁶

³⁶ Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.pp. 56-57.

14 ZÁVĚR

Velká mešita v Qairuwánu byla vystavěna v době, kdy byl islám ještě v počátcích svého rozvoje a často tedy přejímal prvky z území získaných expanzí. Architekti mešit často využívali výpůjčky z umění a architektury jiných náboženství. Tento proces formování islámského umění je možné vidět právě na ^oUqbově mešitě v Qairuwánu, kde se mísí křesťanské, byzantské, perské ale i antické prvky, převážně převzaté z místních budov nalezených v okolí po starověkém Kartágu.

Velká mešita se stala vzorem pro mnoho dalších mešit na území dnešního Tuniska, ale byla inspirací i pro hispánsko-maurskou architekturu. Příkladem může být Velká mešita v Córdobě a její provedení mihrábu. Další inspiraci našli také v architektuře minaretu a svatyně s jejími dvěma kopulemi.

Mešita, i přestože na první pohled vypadá velice stroze, nám se svojí bohatostí na prvky a jejich různorodostí pomáhá lépe porozumět tomu, jak se zrodilo a vytvářelo islámské umění. V její výzdobě převažují hlavně prvky z rostlinné říše.

Přestože Velká mešita i celý Qairuwán zažily během staletí období rozvoje i pádu, svůj duchovní charakter si zachovávají až do dnešních dob a stále jsou považovány za náboženské centrum Tuniska. Duchovní sílu města vyjadřuje i tradice, podle které se sedm poutí do Qajrawánu vyrovná té do Mekky.

Velká mešita je také od roku 1988 součástí světového dědictví UNESCO a podle mnoha muslimských učenců patří mezi čtyři nejposvátnější místa islámu.

Přestože je tato mešita z hlediska uměleckého i duchovního velice důležitá, je v českých publikacích spíše opomíjená a zdroje jsou velmi omezené a těžko dostupné.

15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Djelloul, N. (2000): Kairouan. The Great Mosque. Sousse: Editions Contrastes.

Maoudoud, K. (2001): Kairouan. Tunis: National Heritage Agency Press.

Sebag, P. (1965): The Great Mosque of Kairouan. London: Collier-Macmillan.

Creswell, K.A.C. (1940): Early muslim architecture. Part two. Oxford: The Clarendon Press.

Pi Joan, J. (1979). Dějiny umění/4. Praha: Odeon.

Procházka, B. (1988): Architecture of the islamic sphere. Determinants of islamic architecture. Zurich: MARP.

Hattstein, M.(2006): Islám: umění a architektura. Praha: Slovart.

Bahbouh, Ch. (2010): Tunisko: historie, kultura, geografie. Brandýs n.L.: Dar Ibn Rushd.

Curl, J. S. (1999): A dictionary of architecture. Oxford: Oxford University Press.

Hole, A. (2007): Tunisko. Praha: Svojtka

Procházka, B. (1970): Qibla. In: Nový Orient, No.5, pp. 137-141. Praha: Orientální ústav AV ČR.

Procházka, B. (1973): Mešita. In: Lidé a země, No.4, pp. 185-188.Praha: Geobohemia

Procházka, B. (1964): Minaret. In: Nový Orient, No. 6. Orientální ústav AV ČR.

www.archinet.cz

www.cojeco.cz

16 RESUMÉ

Great Mosque of Kairouan was built in period, when Islam was still in the beginning of its expansion. For Islam of this time was usual to assume architecture elements from traditions of another religions. Because the areas conquered by muslims were varied of traditions and habits, it is possible to find in early muslim architecture so many different elements. This process of formation of islamic art can be seen also at the architecture of the Great Mosque of Kairouan, where are mixed Christian, Byzantine, Persian and also ancient elements. Many classical parts as columns, bricks and stones were found and brought from the old buildings of ancient Carthago.

The construction of Great Mosque became an inspiration for many other mosques in Tunisia and also for Hispano-Moorish architecture, for example Great Mosque of Cordoba, and their inspiration in mihrab. Other inspirations can be found in constructions of minaret and prayer hall with two domes.

Because generally in islamic art it is not allowed to portray human beeings, the decoration of the mosque is made up from elements of flora and geometric shapes.

Inspite of the fact that Kairouan underwent centuries of its rise and falls, it keeps its spiritual importance till present time and it is religious center of Tunisia. According to traditions seven pilgrimages to Kairouan are equal to this one to Mecca. Many muslims scholars present Great Mosque like the fourth holiest place of Islam after Mecca, Medina and Jerusalem.

Since 1988 the Great Mosque has been included in UNESCO's list of World Heritage

In spite of its big artistic and religious importance, in Czech sources and publications is more or less neglected and we can hardly find deeper informations about its architecture. For this reason the informations for the seminary work are mainly based on English sources, for example the book of Paul Sebag Great Mosque of Kairouan and the publications of Djelloul Néji, Kairouana: The Great Mosque and of K.A.C. Creswell: Early muslim architecture.

17 PŘÍLOHY

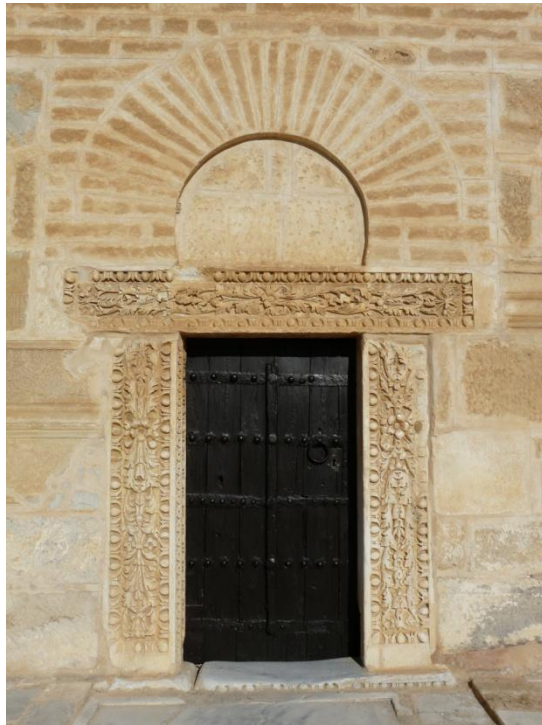
1. Pilíře na severní straně mešity

2. Bab Lalla Rahanna

3. Dveře vedoucí do minaretu

4. Minaret

5. Čistička kalu na nádvoří

6. Nádrže na vodu

7. Sloupořadí okolo nádvoří

8. Severní strana nádvoří

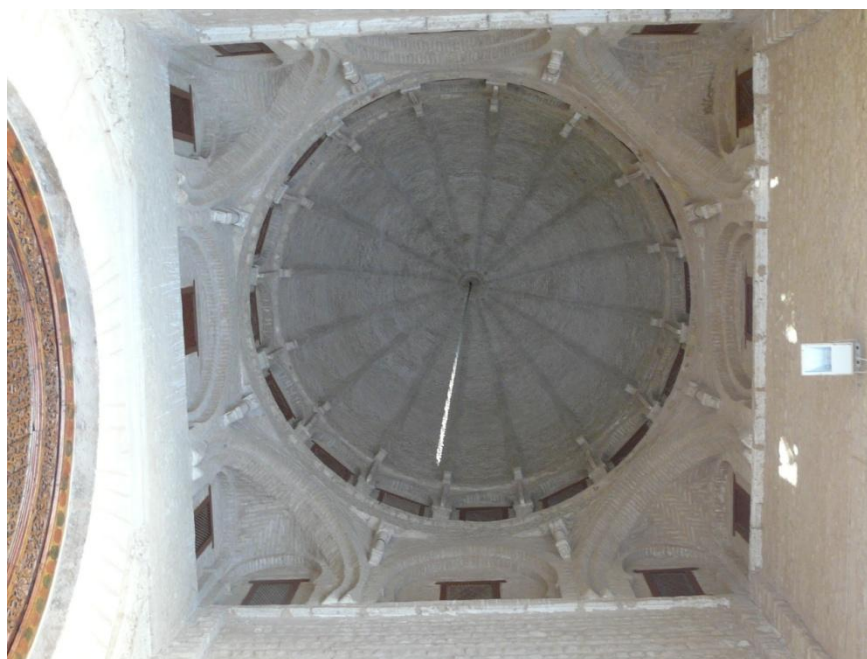
9. Sluneční hodiny

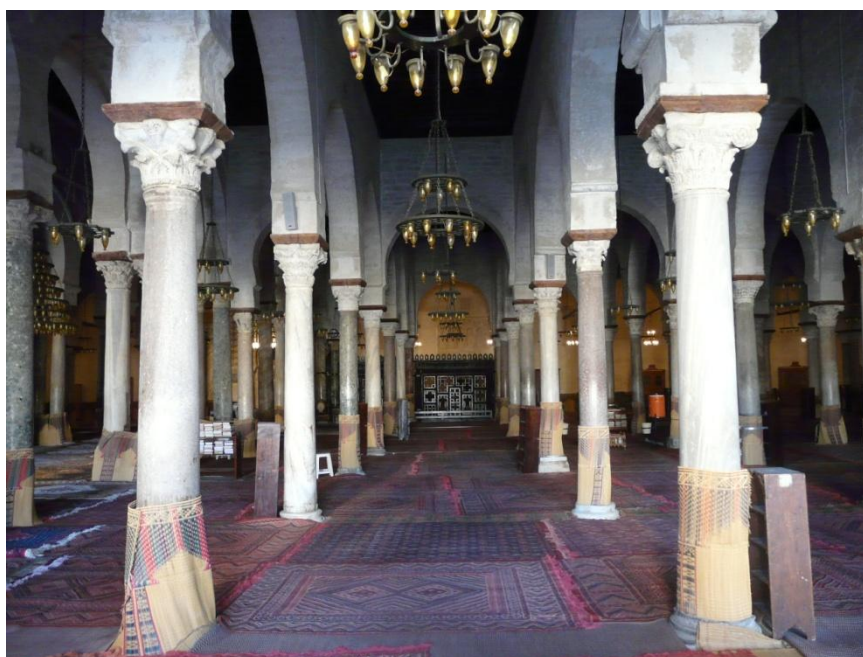
10. Nartex

11. Kopule Bahou - Nartex

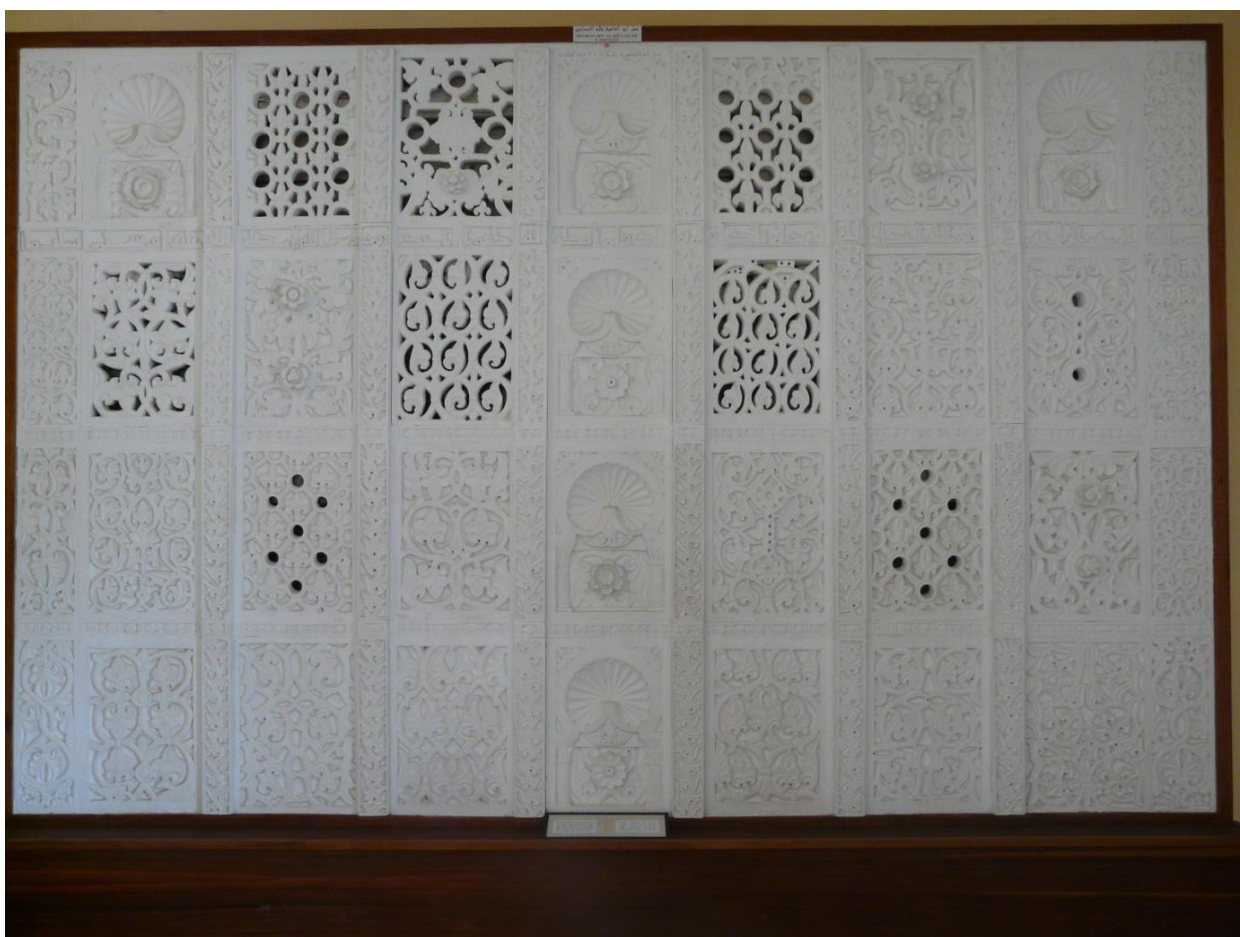
12. sloupoví v modlitebně – v pozadí maqsura

13. Mihrab

14. Kopie mihrábu - muzeum v Raqqadě

15. Mramorový panel součástí mihrábu

